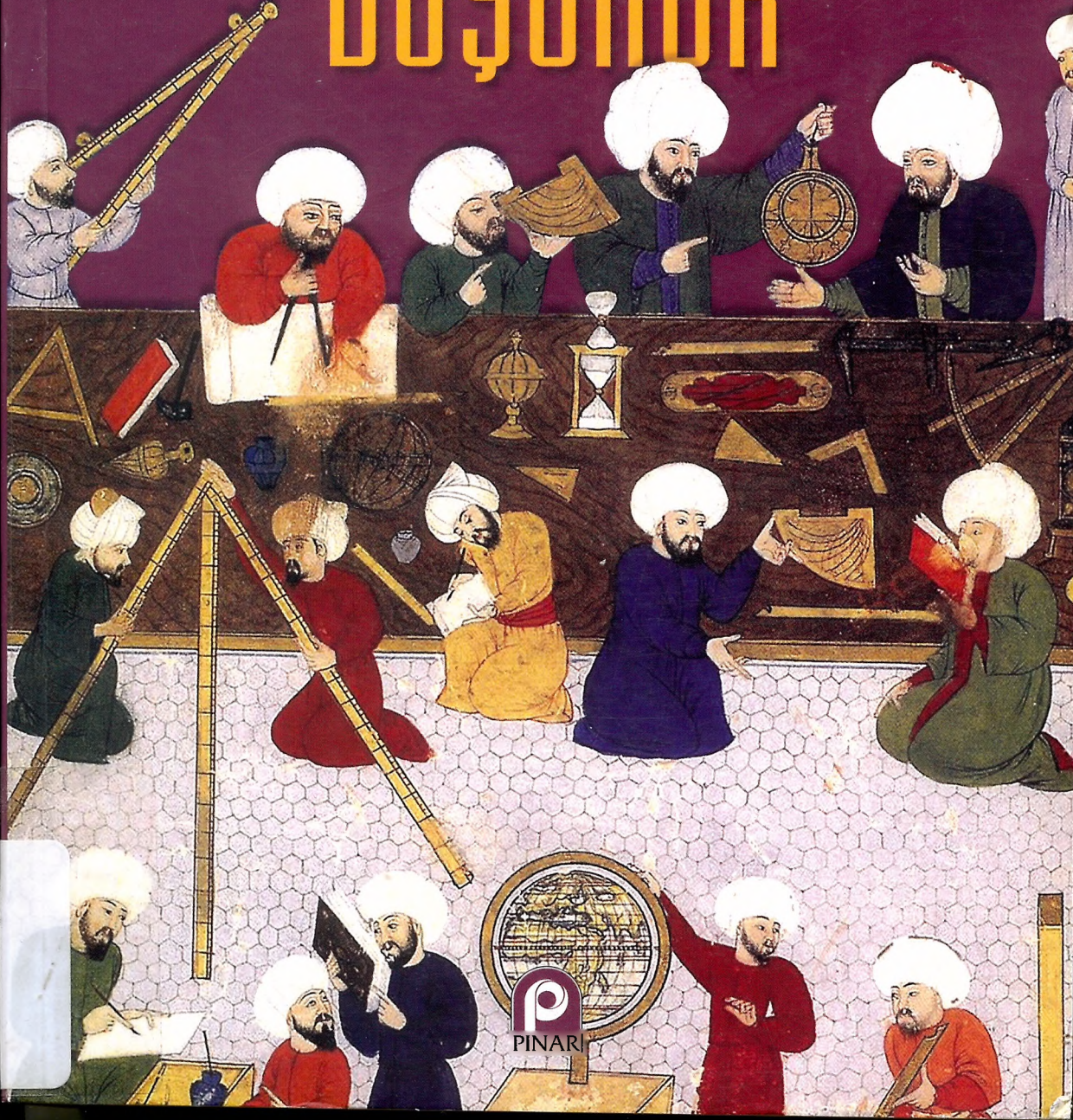

EDITÖR
MUSTAFA TEKİN

ELİ MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜR

Pınar Yayınları
Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok. Defne Han
No: 27/15 Cağaloğlu-Istanbul
Tel: 0212 520 98 90 Fax: 0212 527 06 77
bilgi@pinarayinlari.com
www.pinarayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 22787

Elli Müslüman Düşünür
EDİTÖR: Mustafa TEKİN

Copyright 2015 © Pınar Yayınları
İsbn 978-975-352-426-1

Pınar Yayınları • 370
Başvuru:2

1. Baskı 2016, İstanbul

KAPAK Tekin Öztürk
SAYFA DÜZENİ Projesanat

BASKI Step Ajans
Demirkapı, Bosna Cad. No:11 Bağcılar/Istanbul
Tel: 0212 446 8846
Matbaa Sertifika No: 12266

ALİ ŞERİATİ (1933-1977)

KADİR CANATAN

Şöhreti, eserleri ve düşünceleri ülkesinin sınırlarını çoktan aşmış olan İranlı sosyolog Ali Şeriati, şüphesiz ki çağdaş İslâm düşüncesinin en özgün temsilcilerinden biridir. O, masa başı yazıp çizmeyi kendine iş edinmiş akademik bir sosyolog değildir. O, kelimenin tam anlamıyla aktivist bir düşünürdür. Teori ve pratiğin birlikte yürütülebileceğini çağdaşlarına göstermiş örnek bir insan, toplumsal sorumluluğunu kuşanmış bir aydın, özgün bir düşünce yaratıcısı ve tutkulu bir dava adamıdır.

Yaşadığı Dönem

Onun düşüncelerini anlamak için biyografisine bakmak yeterli değildir, onun yaşadığı yüzyılda ve ülkesinde gelişen olaylara da bakmak gerekir. O, 23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldiği tarihten, üniversite yıllarına kadar görece sakin bir hayat sürmüştür. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girer. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başlar. 1955 yılında *Mekteb-i Vâsita*'yı yazar ve *Ebuzer-i Gıfari* adlı bir eseri tercüme eder. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girmesiyle hayatında hareketli yıllar başlar. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklanır ve altı ay tutuklu kalır. Bu, onun siyasetle ve hayatla ilk ciddi sınavıdır; tutukluluk halinin bitmesinden sonra yazıp-çizmekten ve eğitim hayatına devam etmekten vazgeçmez. 1959'da Alexis Carrel'den *Dua* adlı bir eseri tercüme eder. Üniversiteden başarıyla mezun olduktan sonra, 1960 yılında Fransa'ya gönderilir. Orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalışmalar yapar. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldığı ve eylemlerde bulunduğu için bu kez de Paris'te tutuklanır. Bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlanmaktadır. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken, bilinmeyen bir sebeple sınırda tutuklanır ve aylarca hapiste kalır. Bundan sonraki hayatı kolay geçmeyecektir. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başlar ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verir. Bu dönemde verdiği dersler ve düşüncelerinden dolayı rejimin dikkatini çeker ve engellenmek istenir. 1973 Eylül'ünde ders verdiği Hüseyiniye-i İrşad kapatılır ve Savak, Şeriati'yi aramaya başlar. Kendisi bulanamayınca babasını tutuklar. Babası bir yıl kadar hapiste kalır. Bunun üzerine Şeriati teslim olur ve on

sekiz ay hücrede kalır. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam eden Şeriati, sabahlara kadar süren konuşmalar yapar. Bu şekilde devam etmek, riskli bir hale gelince 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret eder. Otuz gün sonra İngiltere'de kaldığı otelde ölü bulunur. Ölümüyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Meşhur görüşe göre İngiliz İstihbaratının yardımıyla Savak tarafından şehit edilmiştir. Fakat onun kalp krizinden öldüğünü iddia edenler de olmuştur. O öldürülmemiş olsa bile yine de şehittir, çünkü Savak ajanlarının estirdiği terör ve baskının onun üzerinde yarattığı stres onun ölümünü hızlandırmış olabilir.

Şeriati'nin ilk hocası, dindar ve ilerici milliyetçi görüşleriyle ve öğretmenlik mesleğiyle onu etkilemiş olan babası Muhammed Taki'dir. Batı düşüncesini ve ekollerini iyi takip ettiği gibi Muhammed İkbâl ve Mevlana gibi yerli kaynakları da iyi tetkik etmiştir. Bu nedenle yerli düşünceyle Batılı modern düşünceleri harmonlamasını bilmiş ve ortaya özgün bir sentez koymaya çalışmıştır. Şeriati, kesinlikle aktarmacı ve eklektik bir düşünür değildir. Birçok eseri başka dillerden çevirip ülkesine armağan etmiştir ama o, her zaman orijinal kalmayı başarmış bir kişiliktir. Aslına bakılırsa onun zihninde dünya pek de Doğu ve Batı olarak bölünmüş değildir. O, yerli ve geleneksel düşünürler kadar Batılı modern düşünürleri de sıkça alıntılar ve onlar üzerinden kendi düşüncesini kurmaya çalışır.

Eserlerinin Sınıflandırılması

Şeriati, kısa bir ömre pek çok eser sığdırmıştır. Bu, onun yaratıcı ve üretici olmasının ötesinde çalışma yöntemleriyle de alakalıdır. Masaya oturup kitap yazmaktan ziyade, notlar alıp konuşmalar yapmayı tercih etmiştir. Ülkesinin içinde bulunduğu yetmişli yıllarda konuşmanın kitaptan daha etkili bir yöntem olduğunun farkındadır. Üniversite ve sivil kurumlarda bile dersler verirken, konuşmaları farklı kesimlerden geniş öğrenci kitlelerini cezp etmiş ve her konuşması adeta bir konferansa dönüşmüştür. Bugün onun geride onlarca eser bırakmasının bir sebebi, konuşmalarının kayıt altına alınmış olması ve sonradan çözümlenerek yayınlanmış olmasıdır.¹

Şeriati'nin tüm eserlerini üç ana başlık altında sınıflandırmak ve değerlendirmek mümkündür. Kitaplarının önemli bir kısmı "içtimaiyat", yani sosyoloji ile ilgili olup özellikle İslâm sosyolojisi konusundaki görüşleriyle dikkat çekmiştir. Eserlerinin önemli bir kısmı da, "İslâmîyat" başlığı altında toplanabilir. Şeriati, İslâm'ı hem bir din ve ideoloji hem de bir tarih, kültür ve medeniyet olarak ele almış ve incelemiştir. Şeriati, az da olsa deneme niteliğinde bir kısım "edebiyat" eserleri de yazmıştır. Tüm bu eserlerden ve bu eserlerde ele aldığı konulardan onun ilgi alanının geniş ve çok yönlü bir kişiliğe sahip bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

Şeriati'nin çalışma alanı din sosyolojisi olmakla birlikte o sosyolojinin hem kuramsal hem de pratik sorunlarına ilgi duymuş ve hatta bir İslâm sosyolojisi geliştirmek için adımlar atmıştır. Ona göre İslâm sosyolojisi, her şeyden önce bir dil ve

¹ Türkiye'de daha önceki yıllarda farklı yayınevleri tarafından farklı isim ve içeriklerle yayınlanan Şeriati'nin tüm eserleri Fecr yayınevi tarafından 37 kitap olarak yayınlanmış ve okuyucularına sunulmuştur. Ayrıca onun bu eserlerinden tematik cep kitapları da türetilmektedir.

terminoloji meselesidir. Bunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Kuran’ın ve İslâm literatürünün terminolojisinden yararlanarak, İslâm’a dayanan bir din sosyolojisi geliştirmeye çalıştım. Burada söz konusu ettiğim şeyin, Kuran’ı, Kuran’ın belirli ayetlerini, Peygamberin sünnetini veya siyasi, toplumsal, psikolojik ve ahlaki hayat tarzını alıp, sonra da bunları çağdaş bilim aracılığıyla çözümlenmek değildir. Sözünü ettiğim, büsbütün başka bir şeydir. Benim yaptığım, Kuran’dan tarih, sosyoloji ve beşeri bilimlerle ilgili bir dizi yeni konu çıkartmaktır. Düşüncemin kaynağı bizzat Kur’an veya İslâm’dır.” (Şeriati, 1980: 49-50). Bu ifadeler, onun aynı adla yazdığı kitabı olan “İslâm sosyolojisi” projesiyle ne yapmak istediğini de ortaya koymaktadır.

Ona göre İslâm sosyolojisi bir yönüyle bir dil ve terminoloji meselesi, bir yönüyle de bir dünya görüşü meselesidir. Arkadaşı Gulam Abbas Tavassuli, “Şeriati’nin sosyolojisi, dünya görüşünün bir yansımasıdır” (1980: 49-50) derken, tam da bunu ifade etmektedir. Şeriati kendi dünya görüşünü tevhid olarak nitelendirmekte ve teolojik anlamının ötesinde ona nasıl bir anlam yüklediğini şu sözleriyle dile getirmektedir: “Benim dünya görüşümde tevhid vardır. Tanrı’nın birliği anlamında tevhid, hiç kuşkusuz, bütün tektanrıcılar tarafından kabul edilir. Fakat benim bir dünya görüşü olarak tevhid anlayışım, bütün kâinatı, bu dünya/öteki dünya, tabiat/tabiatüstü, madde/mana, ruh/beden diye bölmeden vahdet halinde görmek demektir. Bu bütün varlığı tek bir biçim; iradesi, akli, duygusu ve hedefi olan canlı ve suurlu tek bir organizma gibi kabul etmek anlamına gelir.” (Şeriati, 1980: 49-50).

Açıktır ki Şeriati, yine arkadaşının ifade ettiği üzere kendi toplumunu inceleyen pozitivist ve Marksist sosyolojiye itibar etmemiş, köklü tarihi ve dini yöntemleri uygulayarak çağdaş İslâm sosyolojisine yeni boyutlar kazandırmış ve bu alanda öncü bir rol oynamıştır. O, daha sonraki yıllarda İran’da yapılacak olan yerli sosyoloji tartışmaları içinde böyle bir sosyolojinin ancak İslâmî bir sosyoloji olarak vücut bulabileceğini savunmuştur.

Şeriati’nin ele aldığı temel sosyolojik konuları insan, din, tarih, kültür, ideoloji, medeniyet ve modernizm gibi başlıklar altında temalaştırmak mümkündür. O, tüm bu konuları irdelerken sürekli olarak problematik olana yönelmekte ve bu problematik etrafında kendi teşhis ve çözümlerini önermektedir. Kendi teşhis ve çözümlerini vermeden önce de pek çok düşünürün konuya ilişkin görüşlerine yer vermektedir.

Ali Şeriati’nin düşünce dünyasında *insan, insanın özgürlüğü ve yabancılaşma* gibi meseleler çok önemli bir yer tutmaktadır. Bazı konuşmalarında ve eserlerinde kısmi olarak değindiği bu konuları, bazı konuşmalarında da doğrudan doğruya ele almış ve görüşleri, sonradan iki ayrı kitapta toplanmıştır. *İnsan* (2008) adıyla yayınlanan kitabında, insanı bilimin konusu olarak ve çeşitli felsefi ekoller açısından ele almıştır. Bu eserinde Şeriati, Batı medeniyetinin temelini insanın asaletine ve hümanizme dayandığını belirterek, bunun İslâm kültüründe neyi ifade ettiğini sorgulamaktadır. Onun yöntemi, genellikle farklı kültür, medeniyet ve ekolleri karşılaştırma biçimindedir. Bu yöntem, onun görüş ufkunun genişliğini anlatmakla kalmaz, büyük bir bilgi birikimine sahip olduğunu da gösterir.

İnsanla ilgili ikinci kitabı, *Kendisi Olmayan İnsan* (2010) adını taşımaktadır. Bu çalışmada insanın yabancılaşma sorununu ele almakta ve özellikle “İnsanın Dört Zindanı” adlı teorisini ortaya koymaktadır. Bu kitabında da Doğu ve Batı’da hümanizm meselesine değinerek karşılaştırmalı yaklaşımını sürdürmektedir. Burada çağdaş ekollerin insanı ele alış biçimindeki meseleleri ve insanın içine düştüğü tuzakları irdelemektedir. Ona göre “kendisi olmayan insan”, yabancılaşmış insandır.

Şeriatî’nin ilk kitabı sorunu ortaya koyarken, ikinci kitabı “yabancılaşmış insan” sorununa çözümler önermektedir. Şeriatî, çözüm önerilerinde otantik-yerli kaynaklardan görüşler derlemekle birlikte, bazı Batılı düşünce ekollerinden de faydalanmaktan geri durmaz.

Şeriatî, tüm felsefe ve düşünce akımlarının insanın özgürlüğü karşısında iki sorunla karşı karşıya kaldıklarını ve seçimlerini de genellikle bu iki şeyden biri yönünde kullandıklarını belirtir. Bu iki sorun ya da etken, “irade” ve “zorunluluk”tur. Determinist akımlar, zorunlu olarak işleyen yasalara vurgu yaparlar ve insanın özgürlüğünün görünüşte ve sahte olduğunu söylerler. İnsan davranışları, onu etkileyen sistemsel yasalarla birlikte düşünüldüğünde aslında isteğe bağlı ve özgür değil, zorunludur. Her defasında bilim ve felsefe bunu vurgular ve insanın çıkmazını burada arar. İradeci akımlar ise, oldukça naif ve idealist bir yaklaşımla insanın kendi özgürlüğünün kendi elinde olduğunu ve çevresini kendisinin kurguladığını iddia ederler. Onlara göre, sözgelimi tarihi kahramanlar yapar, toplumu onlar değiştirir ve yeniden inşa ederler. Bu sosyal mühendislikçi anlayış, devrimlere esin kaynağı olmuş ve ilerlemeci tarih felsefelerinin itici gücü haline gelmiştir. Oysa insan, Şeriatî’ye göre sebepler dünyasında yaşamaktadır ve onun belirli sınırları vardır.

İşte, bu noktada Şeriatî, çağdaş sosyolojide çokça tartışılan özne ve yapı arasındaki ilişki konusunda kendine özgü bir görüş formüle eder. O, hem insanın iradesi hem de onun iradesine etki eden etkenlerin (tarih, toplum, doğa vs.) farkındadır. Kuran’da ve diğer kutsal kitaplarda yer alan Hz. Âdem’in öyküsünü bu açıdan değerlendirir ve sonuçta insan konusunda şöyle bir tanıma ulaşır: “Sosyolojik bir tabir ile insan; iradesi olan, yaratma, seçme, ayırt etme gücü bulunan ve sorumlu olan bir varlıktır. Sorumluluk, benim “seçme”min ve irademın bir ürünüdür. Birey özgür olduğu ölçüde, seçme ve irade gücü olduğu ölçüde doğa, çevre ve kalıtım yoluyla elde ettiği şeyler, eğitim ve öğretim sonu şuursuzca yaratan (etkileyen) şeylere karşı başkaldırdığı ölçüde insandır.” (2008: 276). Bu tanımda başkaldırı, özgürlüğü elde etmenin bir manivelası olarak algılanmaktadır. İnsan türünü temsil eden Âdem, nasıl cennette yasak meyveden yiyerek Tanrı’nın yasalarına başkaldırmış ve özgürlüğünü ve benlik bilincini kazanmışsa, yeryüzündeki yaşamında da kendisini sınırlayan şeylere başkaldırarak özgürlüğünü kazanır. Hangi şeyler insan özgürlüğünü kısıtlamaktadır ve bunlara karşı insanın imkânları nedir?

İnsan özgürlüğüne karşıt bir kavram olarak yabancılaşma, Şeriatî’nin üzerinde durduğu en önemli sorundur. Bu konuyu ilk olarak o İran’da sosyolojinin bir meselesi olarak gündeme getirmiştir. Ona göre insanın alinasyonu meselesi, bu asırda insan türünün bir faciası olarak ortaya çıkmıştır. Şeriatî, alinasyon kavramını “yabancılaşma veya kendine yabancılaşma” olarak çevirmekten kaçınmış ve daha yerli bir kavram bulmaya yönelmiştir. Ona göre aline olmak, “cin çarpmış olmak” demektir. İnsanın kendisini gerçekte olan şekliyle hissetmediği, aksine kendisinde cin ol-

duğuna inandığı bir hastalık türüdür. Farsça söylenen “mecnun” da “aline”nin tam sözlük çevirisidir (2010:181).

Ona göre modern insan, beş tip alinasyonla karşı karşıyadır. Bunlardan ilki, bürokrasiden kaynaklanan alinasyondur. Para ve burjuvazi sebebiyle ortaya çıkan alinasyon bir başka yabancılaşma türüdür. şeriatı'nin takdir ettiği ahlakçı sosyalistler “zahitliği” de alinasyonun türlerinden biri olarak görmektedir. Batılı olmayan toplumların karşı karşıya kaldığı kültürel alinasyon, daha aktüel bir sorundur. Beşinci ve son olarak şeriatı, bir de bilim vasıtasıyla gerçekleşen alinasyondan bahsetmektedir (2010:187-194).

şeriatı, geçmişte züht yoluyla yaşanan alinasyonu bir tarafa bırakılırsa, bizim toplumlarımızda para, bürokrasi ve teknikten kaynaklanan yabancılaşma türlerinin pek önem arz etmediğini, bunlara daha çok modern Batı toplumlarında rastlandığını ifade eder. Ona göre bizde etkili olan ve hepsinden daha ağır ve tehlikeli olan alinasyon kültürel alinasyondur. Diyebiliriz ki şeriatı tüm ömrünü kültürel alinasyona karşı Müslüman halkları bilinçlendirmeye ve bu tutsaklıktan kurtarmaya adanmıştır.

şeriatı, insanı köleleştiren farklı alinasyon türlerini ayırt etmekle kalmamış, yabancılaşmanın kaynaklarını da tespit etmiş ve “dört zindan” teorisiyle bunları ortaya koymuştur. Dört zindan, evrensel anlamda her yerde insanın karşısına çıkabilecek yabancılaşma kaynakları ya da nedenleridir. İnsanlık, bu dört zindanın farkına varıp bununla gereken hesaplaşmayı yapmadığı sürece gerçek özgürlüğüne kavuşamayacaktır.

İnsanı belirleyen ve aline eden ilk etken, tabiattır. şeriatı, tabiatın belirleyiciliği dediği şey, sadece coğrafı yapı değildir, o aynı zamanda bununla doğa yasalarını ve hatta kendi tabiatımızın bize koyduğu sınırlamaları da kastetmektedir. “Doğal bilimler, fizik, kimya, jeoloji, astronomi, teknoloji, bizi tabiatın belirleyiciliğinden kurtaran araç ve vesilelerdir.” (2010:164). Fakat şeriatı daha önce yabancılaşma türlerini sayarken söylediği gibi insan bilim ve teknolojinin gelişmesiyle tabiatın kurtulurken, bu kez de bunların egemenliğine girmiş ve yeni bir yabancılaşma serüveni başlamıştır.

İnsanı belirleyen ikinci etken, tarihin belirleyiciliğidir. İnsan tarihin belirleyiciliğinden nasıl kendini kurtarabilir? şeriatı'ye göre bunu biz ancak tarih felsefesini ve tarih bilimini tanıyarak, zamanın, yani tarihin hareket yasasını keşfetmek ve kavramak yoluyla gerçekleştirebiliriz. Nasıl tabiatın yasalarını bilmekle ondan kurtuluyorsak, tarihin de yasalarını tanıyarak ondan kurtulabiliriz. Bu noktada tarihte nerede durduğumuz, tarihin bize yüklediği misyon ve tarihselliğimizin farkına varma meselesi önemli bir meseledir. Tarih, reddedilerek değil, tanınarak aşılabilir.

nc belirleyici etken, toplumdur. şeriatı'ye göre, “Toplumun nasıl bir cebir olduğu, hepsinden daha açıktır.” (2010:169). Doğada yetişen bir meyve veya bitki ne ise insanın toplumda yetişmesi de öyledir. İnsan, toplumun bir meyvesidir. Bazı sosyologlara göre “ben” diye bir şey yoktur. “Ben”de var olan ne varsa hepsi toplumdandır. Heyecanlarımız, anı ve ağrışımlarımız, kısaca sahip olduğumuz her şeyi bize içinde yetiştiğimiz sosyal evre yüklemektedir. Birey seçmez, birey için seçen toplumdur. İşte, bu toplumun belirleyiciliğidir. Pekiyi bu belirlenimden na-

sıl kurtuluruz? Şeriatî, bir sosyolog olarak bu soruya “Sosyoloji ile” (2010:170) diyerek kestirmeden bir cevap vermektedir.

Dördüncü belirleyicilik, insanın kendi kendisini belirlemesidir. İnsanın kendi kendisini belirlemesi nedir? “Bende bir güdü, bir dürtü veya şiddetli bir eğilim olduğu ve beni sahip olduğum kuvvetli arzu ve zevk sebebiyle ister istemez kendine doğru sürüklediği zaman –bencillik, cinsel güdü, güç hırsı, paracılık vs. gibi- burada ben dördüncü zindan veya belirleyiciliğin, yani kendi belirlenimimin esiri-yim demektir.” (2010: 171). İnsanın bu zindanı bertaraf edip ondan kurtulmasının yolu, “kendine karşı başkaldırmak ve iç duvarlarını yıkmaktır; insan mecburen kendini yıkmak, yadsımak, dizginlemek, engellemek ve kendine isyan etmekle ancak özgürlüğünü elde edebilir. Bu iş, teknoloji ve bilimin uhdesinde değildir; bilim ve teknolojiyle insan tabiat cebrine egemen olur, tabiat cebrini mağlup eder, tabiatın ürünü olan insan, tabiata egemen olur.” (2010:175). Önceki belirleyiciler karşısında insan, onları tanıyarak onlardan kurtulabilir, ancak insanın kendinden kurtulması bunları bilmekle mümkün değildir. İnsanın kendisine karşı isyan edebilmesi için mantık ve akli değerlendirmeden daha güçlü bir imkâna ihtiyacı vardır. Bu mantık dışı güç de “din”dir (2010:176).

“Din” derken, Şeriatî’nin Âdem kıssasını yorumlarken gösterdiği gibi, insanın aşkın boyutlarına dikkat çeken ve insanı bu boyutlarıyla var olmaya davet eden bir öğretiyi kastetmektedir. Ona göre Âdem, cennette yasak meyveye uzanmakla, bir açıdan Tanrı’ya isyan etmiştir, ama öte açıdan da özgürlüğünü kazanmıştır. Çeşitli din tanımlarını tartışan Şeriatî, hepsini de reddederek “İnsanı tanımadan din hakkında bir tarif yapmanın imkânı yoktur” (2010: 17) der. Farklı insan tanımları üzerinde uzun uzadıya duran Şeriatî, insanın bir özelliğinin de “isyan” olduğuna değinirken şu sözleri sarf etmektedir: “İnsanın en bariz ve en değerli sıfatlarından biri, isyandır. Herkes, sahip olduğu isyan kadar değerlidir ve insan isyanın azalması ölçüsünde hayvana ve bitkiye yaklaşır.” (2010: 20).

Şeriatî, yabancılaşmış insanın karşısına ideal olarak “tam insanı” koyar. Bu insan, İslâm literatüründe geçen “kâmil insan” değildir, Şeriatî özellikle bu hususu vurgular. Modern insan, bir yönünü geliştirirken diğer yönlerini ihmal etmekte ve eksik insan olmaktadır. İşte, Şeriatî, bu eksik ve tek boyutlu insanın karşısına “tam insan” dediği, kendini tüm boyutlarıyla geliştiren insanı koyuyor. Bunun Müslüman tarihinde Hz. Ali’de tezahür ettiğine inanan Şeriatî, onu aynı zamanda Müslüman insanın modeli olarak ortaya koymaktadır.

Şeriatî’ye göre ideal insanın, yani olması gereken anlamda insanın üç özelliği vardır: Bunlar doğruluk, iyilik ve güzelliştir. Başka bir deyişle bilgi, ahlak ve sanat sahibi insandır. O, Allah’ın halifesidir. Aşk ve bilgiyle donatılarak yeryüzüne sürülmüştür. Her şey onun emrindedir. Allah’ın kendi suretine uygun olarak yarattığı, emanetini teslim ettiği ideal insan, güzellik, fazilet ve hikmetle dolup taşan sonsuz iradedir. Bütün tabiatta, izafi bir özgürlüğe, izafi bir şuura ve izafi bir yaratıcılığa sahip olan sadece insandır (1980: 158).

Şeriatî, insan yabancılaşmasının en önemli boyutu dediği kültürel yabancılaşmaya, başka kitaplarında da yer vermiştir. *Medeniyet ve Modernizm* adlı çalışmasında Batı dünyasının medeniyet adı altında Batılı olmayan toplumlara nasıl mo-

dernleşmeyi pazarladığına dikkat çeker. “Avrupa, kendinden olmayan toplumları istediği derecede modernleştirmek, yani yeni tüketim modelini onlara dayatmak için, her insanın medeniyete karşı bir sevgisi olduğundan, “medenileşme”nin “modernleşme”den hiç de farklı bir şey olmadığını anlatmak zorunda kaldı. “Modernleşme”yi “medenileşme” olarak tanımladılar ve böylece modernleştirdiklerinin kendileriyle işbirliği yapmasını sağladılar.” (1980: 31). Şeriati’ye göre Avrupa’nın projesi, dünya üzerinde yaşayan herkesin homojen olmasıdır. Bunun için de bir halk değiştirilmelidir (1980: 29-30). Pekiyi bu nasıl başarılacaktır? İşte, bu kritik soru bağlamında Şeriati aydınların rolüne işaret etmektedir. Ona göre “Burjuva ve kapitalistlerden çok Avrupalı olmayan toplumların hayat tarzı ve tüketim modelini değiştirmek için, yerli aydınların gayret ettiğini görüyoruz.” (1980: 31). Aydın sorunu, Şeriati’ye göre Batılı olmayan toplumların can alıcı bir sorundur. Eğer aydınlar sömürgecilerin yol göstericisi olurlarsa, Batı-dışı toplumlar sömürge haline gelecek ya da öyleyse bu durumdan çıkamayacaklardır. Bundan kurtulmanın yolu, Şeriati’ye göre aydınların kendi toplumsal rolü hakkında bilinçli bir görüş sahibi olması ve toplumsal sorumluluğunu kuşanmasıdır. “Aydının tam bir tarifi yapılamadığı ve sorumluluğu belirlenemediği için bütün insanların ve özellikle biz Doğuluların hayatında facialar yaratılmıştır.” (1980:132). “Peki, aydın kimdir? Tek kelime ile aydın, kendi insani durumunu tarihsel yer ve zaman içinde kavrayan, toplumsal yerini ve durumunu idrak eden kimsedir. Kuşkusuz, böyle bir bilgi ve idrak, çağına karşı ona bir sorumluluk yükler.” (1980:128). Şeriati, aydın olmak için okumuş olmayı şart görmez, hatta bazen tahsil görmemiş aydınların rolünün daha etkili ve yararlı olabileceğini düşünür. Bu bakımdan o, aydın ile bilgin veya bilim adamı arasını ayırır. Aydın kendini, kendi toplumunu ve çağını yüksek bir bilinçle kavrayan ve sorumluluk alan kimsedir. Oysa bilim adamı sadece kendi alanının uzmanıdır ve çoğunlukla da dünya ve toplum sorunlarına ilgi duymaz. O, kendi mesleğine ve işine gark olmuştur. Onun dünyası bundan ibarettir.

Şeriati, aydını bilim adamından daha etkili ve önemli bir kimse olarak görmekle birlikte o, yabancılaşmış aydın ile yerli, kendi kaynaklarından beslenen aydını birbirinden ayırt eder ve ikincisini toplumun en bilinçli ögesi olarak görür. Yerli aydın kendi toplumuna karşı kurulan tuzakları görür ve halkını uyarır. Medenileşme ile modernleşmenin farkını ortaya koyar ve bu kavramların ters yüz edilmesine seyirci kalmaz. Yabancılaşmış aydın ise zavallıdır, çünkü özgün hiçbir düşünce üretmez; sadece Batı’yı maymunca taklit eder. Öte taraftan sömürgeciliğe yol gösteren biri olduğu için de oldukça tehlikeli ve kendi halkına karşı ihanet içindedir.

Şeriati’nin içtimaiyatla ilgili kitaplarında, yani sosyolojisinde insan ve insani bir sorunsal olarak yabancılaşma ne kadar önemli bir yer tutarsa, İslâmîyat’la ilgili kitaplarında da din olgusu ve bunun gereği gibi tanınması o kadar önemli bir yer tutar. Çünkü din, Şeriati’ye göre çağdaş insanın, özellikle de okumuş-yazmış aydınların cahil olduğu bir meseledir. Din bilimlerine ait çalışmalarına göz attığımızda onun dinleri tanıma konusunda önerdiği metodolojik fikirler yanında dinler tarihine ve özelde İslâm’ı tanıma-tanıtma konusunda birçok çalışmalara imza attığı görülmektedir.

“Karşılaştırmalı Tipoloji” Yöntemi

Dinleri tanımak ve tanıtmak amacıyla yaptığı çalışmalar, *Dinler Tarihi*, *İslâmbilim* ve daha eleştirel bir çalışma olan *Dine Karşı Din* olarak kitaplaştırılmıştır. Ayrıca *Medeniyet Tarihi* adlı çalışmasında da din ve medeniyetleri tarihsel ve kronolojik bir incelemeye tabi tutmuştur.

Şeriati'nin dinleri inceleme metodolojisi “karşılaştırmalı tipoloji” yöntemine dayanmaktadır. Ona göre herhangi bir dini incelemek için o dinin beş ayırıcı biçimini ve yönünü bilmek gerekir. Bunlar dinin tanrı anlayışı, peygamberi ya da kurucusu, kutsal kitabı ya da kitapları, liderin hitap ettiği ilk çevre ve topluluk ve dinin seçkin takipçileridir (1980: 72).

Şeriati'ye göre dini hem akronik (eşzamanlı) hem de diyakronik (tarihsel) olarak incelemek gerekir. İlkinde yerleri farklı olsa da, zamanı aynı olan dinlerin ufki bir incelemesi söz konusudur. İkincisinde ise, dinlerin zaman içindeki gelişimini ele almak ve geçirdiği evrelere göre bakmak gerekir. Her iki yöntemde bize dinler hakkında zengin bilgi verecek ve bir dini derinlemesine anlamaya imkân tanıyacaktır.

Şeriati, bu metodolojik görüşleri dinler ve medeniyet tarihi çalışmalarına uygulamış; sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin ele aldığı ilkel ve medeni dinler hakkında kapsamlı değerlendirmeler ve yorumlar yapmıştır.

En son üç cilt olarak yayınlanan *İslâmbilim* çalışması, aslında Şeriati'nin sadece İslâm'ı bir ideoloji ve dünya görüşü olarak ele aldığı bir eser değildir, bunun yanında Marksizm, kapitalizm ve varoluşçuluk gibi çağdaş ideoloji ve felsefeleri de derinlemesine incelediği ve bunlar hakkında fikir beyan ettiği bir eserdir. Bu çalışmasında da metodolojik bir yaklaşımla konuya eğilir: Ona göre tanıma ve bilme birbirinden ayrı şeylerdir. Sözelimi İslâm'ı tanıyan kişi ile bilen kişi aynı konumda değildir. İslâm hakkında çok bilgisi olan kişiler aslında İslâm'ı tanımıyor olabilirler. Çünkü bilme yüzeysel olarak bir din ve onun tarihi hakkında malumat elde etmektir, tanıma ise bir dini ideoloji, değer ve dünya görüşü olarak derinlemesine ve sistematik olarak kavramaktır. Şeriati'ye göre günümüzde din bilgileri kadar Batılı İslâmiyatçılar da İslâm'ı bilirler, ama tanımazlar!

Dine Karşı Din çalışması, Şeriati'nin günümüzde gerek aydınlar gerekse halk arasında din hakkında bilinen algı ve söylemlerin bir sorgulaması olup dinler tarihine yepyeni bir bakış getirmektedir. “Biz şimdiye kadar dinin sürekli küfrün karşısında yer aldığını ve tarih boyunca savaşın din ile dinsizlik arasında meydana geldiğini sanırdık. Bu nedenle ‘dine karşı din’ ifadesi ilginç, müphem, şaşırtıcı ve kabul edilemez gelebilir. Oysa ben son zamanlarda şunu fark ettim: Bu tasavvurun aksine tarih boyunca, her zaman dine karşı din savaşmıştır ve hiçbir zaman bugün anladığımız şekliyle din, dinsizlikle savaşmamıştır... Son dönemlerde, yani medeniyetin, düşüncenin, aklın ve felsefenin revaçta olduğu son asırlarda ahreti veya Allah'ı inkâr eden bazı kimselere rastlamaktayız. Ancak bu şahıslar tarih boyunca hiçbir zaman bir sınıf, bir grup, bir topluluk oluşturmamıştır.” (2009: 15).

Aynı kitapta Şeriati *Anne Baba Biz Suçluyuz* adlı konuşmasında kuşak çatışmasına dayalı bir din ve dindarlık okuması yapmakta ve din adına yaşanan ve yaşatılan hurafeleri eleştirmektedir. Bu hurafelerden biri, yasakçı din anlayışını ayak-

ta tutan “onu yapma, bunu yapma” şeklinde emir kipleriyle işleyen eğitim ve terbiye sistemidir. Şeriati, “Hayırları, evetlerinden çok olan dinin vay haline!” diyen bir yazara atıfta bulunarak, dindeki bu geleneksel yasakçı anlayışın gençleri İslâm’dan uzaklaştırdığına inanmakta ve bu nedenle de “Anne Baba Biz Suçluyuz” demektedir.

Şeriati, İslâmîyat çalışmaları çerçevesinde sadece genel anlamda din, dinler tarihi ve din anlayışları gibi konulara değil, aynı zamanda İslâm tarihindeki bölünmelere, Sünnilik-Şiilik meselesine ve tarihin mezhepçi bir şekilde okunmasına da itiraz ederek kendi okumalarını yapmıştır. Bunlar şimdilerde bilimsel olmaktan ziyade ideolojik olarak karşılanırsa da, Şeriati yeni bir tarih okuması yaparak genç kuşakların tarihe farklı bir şekilde eğilebileceğine değgin bir örnek sunmuştur. Bu çalışmalar şüphesiz ki hem Şii dünyada hem de Sünni dünyada tepkiyle karşılanmıştır. Bu nedenle Şeriati, kendisinin deyimiyle “İran’da Sünni, Suudi Arabistan’da fanatik bir Şii” olarak algılanmıştır.

1971 yılında Şeriati, Hüseyiniye-i İrşad’da *Ali Şiası Safevi Şiası* adlı bir konuşma yapmış ve daha sonra bu konuşmasını düzenleyerek bir yıl sonra kitap olarak yayınlamıştır. Konuşmanın başlığından anlaşılacağı üzere Şeriati, İslâm tarihi ve Şii tarihi bağlamında iki tür Şia’dan bahsetmektedir. Şeriati’ye göre İslâm tarihinde devrimci bir hareket olarak başlayan Şiilik, Safevilerin “mezhep ve milliyet montajı”yla yeni bir şekle kavuşmuş ve bu andan itibaren tarihte iki tür Şia olagelmıştır. Bu iki Şia’nın inanç temelleri ve kavramları farklıdır. Şeriati bu farklılıkları vesayet, imamet, ismet, şefaet, içtihat, taklit, adalet, dua, bekleyiş (intizar) ve gaybet kavramları çerçevesinde ele almış ve her iki Şia’nın nasıl bu kavramlara farklı anlamlar yüklediğini ortaya koymuştur (2009: 249-253). Sözelimi Safevi Şiası’na göre imamet, kutsal, olağanüstü ve insanüstü on iki isme inanmaktır. Oysa Ali Şiası imameti devrimci bir önderlik olarak görür. Yine şefaet, Ali Şia’sında “kulluğa layık olma”yı elde etme etkenidir, oysa Safevi Şia’sında “layık olmadan kurtulma” aracıdır! Bunun gibi tüm kavramlar Safevi Şiası tarafından asliyetinden uzaklaştırılmış ve dejenere edilmiştir.

Bu yorumlar, elbette İran’da bir kısım ulemayı kızdırmış ve bu şekilde Şeriati sadece rejim tarafından değil, ulema tarafından da etiketlenmiş bir kişidir. Şeriati düşmanlığı bugünkü İran’da hâlâ mollalar arasında devam etmekte ve Şeriati, Marksizm’i şiddetle eleştirdiği halde Marksist olmakla ve Şia’nın inançlarına saldırmakla suçlanmaktadır. Şeriati, kendisi bu dünyadan gitmiş, ama ailesi (eşi ve çocukları) hâlâ bu kesimin hışmından kurtulmuş değildir. Seksenli yılların ortasında bazı kitaplarının yasaklanmasının gerisindeki etkenleri de burada aramak gerekir.

Edebiyat konusundaki görüşlerine ve eserlerine gelince, Şeriati; hayatını “Konuşmak, öğretmenlik etmek ve yazmak”tan ibaret olarak görmekte ve bu faaliyetleri şöyle değerlendirmektedir. “Sadece halkın hoşlandığını konuşmak, hem benim hem halkın hoşlandığı öğretmenlik etmektir. Oysa beni tatmin eden, bana çalıştığımı değil, yaşadığımı hissettiren tek şey yazmaktır. Yazılarım da üç türdür: Toplumsal yazılar, İslâmî yazılar ve “Çöl” tarzı yazılar. Sadece halkın hoşlandığı toplumsal yazılar, hem benim hem de halkın hoşlandığı yazılar İslâmî yazılardır. Oysa

beni tatmin eden, bana çalıştığımı ve yazarlık yaptığımı değil, nasıl desem, yaşadığımı hissettiren “Çöl” tarzı yazılardır.” (2010:203).

Burada yazarın “Çöl” tarzı yazılar dediği şey edebiyat türüne ait deneme yazıdır ve ifadesinden anlaşıldığı üzere kendi adına en çok değer verdiği metinlerdir. Bu yazılarını “Çöle Düşüş” olarak çevrilebilecek *Hubut-Kevir* adlı kitabında toplamıştır. Yazar, bu eserinde köy ve aile tarihinden felsefeye, sosyolojiden şiir ve edebiyata pek çok konuda oldukça dağınık ve keyfi bir şekilde düşünce ve duygularını dile getirmektedir. Herhangi bir hedef kitleye değil, kendine yazar gibi konuşsa da bazı bölümleri mektup formatındadır. Bu yazılarda kişisel bunalım ve sıkıntılarını da hissettirmektedir.

Çalışmaları, düşünceleri ve yenilikçi yorumlarıyla Şeriatî kesinlikle özgün, muhalif ve eleştiri gücü yüksek bir düşünce adamıdır. Ona yönelik eleştirilerin bir kısmı onun bu devrimci kişiliğine yöneliktir ve statükocu din adamlarından gelmektedir. İslâm tarihine yönelik okumalarına karşı yapılan eleştirilerin bir kısmı bilimsel olarak doğru olsa bile, bu eleştiriler Şeriatî'nin yaşadığı döneme ve onun mesajının ideolojik boyutlarına karşı duyarsızdır. Şeriatî, sadece İran devriminde oynadığı rol dolayısıyla değil, düşünceleriyle İslâm dünyasındaki etkileriyle de çağdaş İslâmî düşünceyi etkileyen ender insanlardan birisidir. En azından o, gençlere hem İslâm'ı hem de sosyolojiyi sevdirmiştir. Türkiye'de de Şeriatî ve onun kitapları kesinlikle Müslüman genç kuşakların sosyolojiye yönelmesinde etkin bir rol oynamıştır.